

Gramatike, pravopisi i nastava hrvatskoga od 1874. do 1918.

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.15](https://doi.org/10.17234/9789533793467.15)

ANĐELA
FRANČIĆ

GRAMATIKE

Od 1874. do 1918. u hrvatskoj jezičnoj povijesti dolazi do važnih mijena — to je razdoblje u kojemu, osnažena političkom potporom, u onodobnim filološkim previranjima glede dovršetka standardizacijskoga procesa hrvatskoga jezika (ponajprije gramatičkih i pravopisnih zamisli) pobjeđuje škola hrvatskih vukovaca, čiji je standardnojezični koncept zapečaćen objavom temeljnih normativnih priručnika — Brozova pravopisa, Maretićeve gramatike te Brozova i Ivekovićeve rječnika.

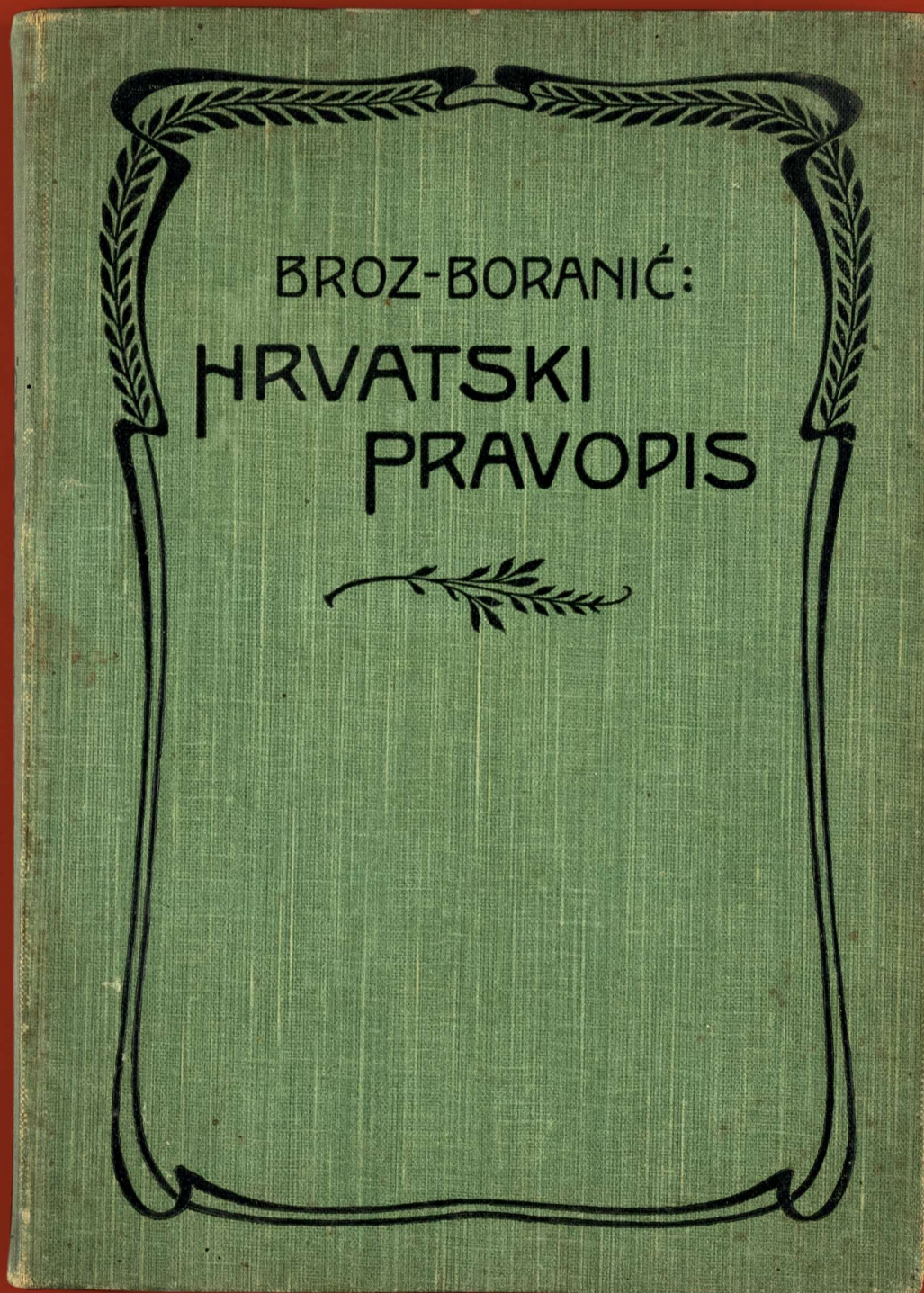
U tome razdoblju tiskano je petnaestak gramatika hrvatskoga jezika. Većina njih pisana je hrvatskim jezikom, a manjemu je broju metajezik njemački (npr. Milan Rešetar, *Elementar-Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache*, Zagreb, 1916), mađarski (János Miháilovics, *Gyakorlati ilir nyelvtan*, Baja, 1874) ili talijanski (Dragutin Antun Parčić, *Grammatica della lingua slava (illirica)*, Zadar, 1878). Znatan dio hrvatskim jezikom pisanih gramatika doživio je više izdanja objavljenih pod istim ili djelomično promijenjenim naslovom. Sve gramatike promatranoga razdoblja opisuju gramatičku strukturu hrvatskoga jezika temeljenoga na (novo)štokavskoj osnovici.

Samo godinu dana nakon što je donesen *Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (1874), koji uz ostalo sadržava odredbu o izvođenju nastave na hrvatskome jeziku, iz tiska izlazi *Slovnica za 1v. razred pučkih učionah* (Beč, 1875), šesto, preimenovano, izdanje *Slovnice za četvrti razred*

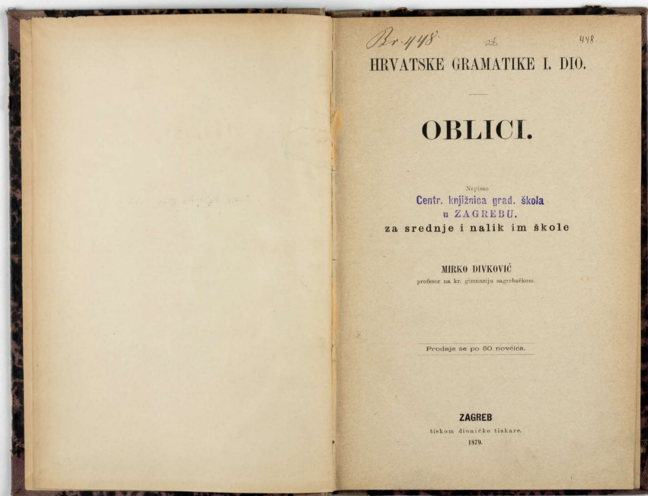
katoličkih glavnih učionah u carevini austrijskoj Adolfa Vebera Tkalčevića, a idućih godina svjetlo dana ugledat će nova izdanja te gramatike, ovaj put pod naslovima *Slovnica hrvatska za pučke učione* (1876) te *Slovnica hrvatska i pismovnik za pučke učione* (1878, 1879). Od osobite je važnosti njegova *Slovnica hrvatska za srednja učilišta* (Zagreb, 1871, 1873, 1876), koja u svojem trećem izdanju biva neznatno, ali znakovito grafijski osuvremenjena — umjesto *ě* u dugome slogu piše *ie* (*diete*), u kratkome *je* (*djeteta*), umjesto *er* piše *r* (*hrvatski*). U tome se izdanju ogleda zrela norma zagrebačke filološke škole, norma hrvatskoga književnog jezika do pojave hrvatskih vukovaca.

Josip Vitanović objavljuje *Gramatiku hrvatskoga jezika za škole i samouke* (Zagreb, 1880), koja se uglavnom oslanja na zasade zagrebačke filološke škole. Gramatika je bila propisana školskim programom do 1902, a u uporabi je još tridesetak godina poslije (Ham 2006).

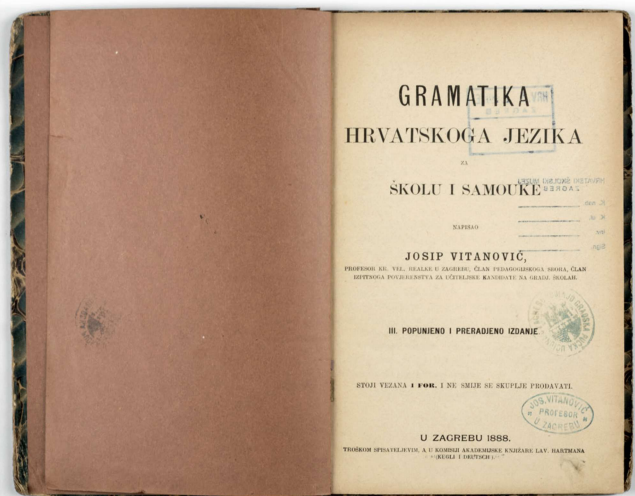
Mirko Divković bio je jedan od najplodnijih (ali ne i najboljih) hrvatskih gramatičara. U svojim pod različitim naslovima i u više izdanja objavljivanim, dopunjavanim i usavršavanim gramatikama gramatičku strukturu hrvatskoga jezika promatra i opisuje na planu oblika, sintakse rečenice te sintakse i semantike vrsta riječi i oblika. Oblici su objavljeni u 12 izdanja pod trima različitim naslovima: *Hrvatske gramatike I. dio Oblici* (Zagreb, 1879), *Oblici hrvatskoga jezika* (1887, 1890, 1894, 1895), *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika* (1897, 1898, 1899, 1900, 1903, 1908, 1917). I

📖 I. Broz, D. Boranić, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1904.

✎ M. Divković, *Hrvatske gramatike I. dio. Oblici, za srednje i nalik im škole*, Zagreb, 1879.

✎ J. Vitanović, *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouke*, Zagreb, prerađeno izdanje, 1888.

sintaksa je objavljena u 12 izdanja pod trima naslovima: *Hrvatske gramatike II. dio. Sintaksa za školu* (Zagreb, 1881), *Hrvatska sintaksa* (1889, 1893, 1896), *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole* (1897, 1898, 1899, 1900, 1903, 1908, 1917). Sintaksa rečenice objavljena je u 13 izdanja pod dvama različitim naslovima — *Nauka o izreci za školu* (Zagreb, 1880, 1881, 1885, 1888, 1892) i *Rečenica (Nauka o izreci) za školu* (1895, 1898, 1899, 1901, 1907, 1911, 1914, 1917). Divković svoj jezikoslovni rad započinje kao pristaša zagrebačke filološke škole, ali se u kasnijim izdanjima svojih gramatičkih spisa postupno otklanja od meta jezika i norme te škole i priklanja pravopisnim i gramatičkim načelima škole hrvatskih vukovaca.

Nevelika dvodijelno koncipirana *Hrvatska slovnica za srednje i nalike im škole* Rudolfa Strohala (Bjelovar, 1893) “prva je hrvatska slovnica napisana Brozovim pravopisom [...] i sukladnim mu slovopisom (*ije/je; é*, ali ne *i tj; đ*, ali ne *gj, dj; dž*); prva je hrvatska slovnica u kojoj nesinkretizirani nastavci [...] uopće nisu ni spomenuti” (Ham 2006). Zbog nasilnoga i gruboga prekida s hrvatskom tradicijom Strohal biva podvrgnut oštroj kritici, a njegova *Hrvatska slovnica* uglavnom nije prihvaćena.

Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika (Zagreb, 1899) Tome Maretića — uz sedam godina prije tiskan Brozov pravopis i dvije godine nakon gramatike tiskan Brozov i Ivekovićev rječnik — okrunjena je pobjeda škole hrvatskih vukovaca u standardizaciji hrvatskoga jezika. Maretićeva je gramatika značila prekid s gramatičkim i nazivoslovnim rješenjima gramatičara zagrebačke filološke škole. Odmah po izlasku visoko je ocijenjena zbog svoje metodologije i utemeljenja u

SRPSKA ČITANKA ZA SREDNJE ŠKOLE

Ima u nas srednjih zavoda, u kojima je dobra trećina (i više) učenika druge narodnosti. Ovakim učenicima ponajviše hrvatski jezik nije materinski jezik, te mnogi došavši u I. razred ne umiju nastavnoga jezika ni toliko, da bi mogli i najlakše pisani članak razumjeti i svojim ga riječima ponoviti.

—
V. Rožić, *Nastavni vjesnik*, 1899.

ondašnju jezikoslovnu misao i praksu. Međutim naišla je i na oštre kritike jer je Maretić njome nastupio “brišući iza sebe tri stoljeća bogata hrvatskoga jezikoslovlja i još bogatije i starije književnosti, promovirajući Karadžićev tip jezika kao normativnu svetinju, uzdižući jezik narodne književnosti nad jezik stoljetne hrvatske književnosti” (Tafr 1993). *Gramatiku* čine poglavlja: *Pristup, Glasovi, Oblici, Tvorba riječi, Sintaksa i Stilistika* (potonje poglavlje priređivači trećega izdanja koje je objavljeno 1963, nakon autorove smrti, izostavljaju iz knjige i iz naslova).

Broz je slovio među našim mlađim učiteljima kao ideal marljivosti i temeljitosti. Uz to bio je pravi otac svojim đacima, oni su ga svi visoko cijenili i svaku njegovu štovali kao sveto pismo. Dobar kao dobar dan u godini, mio, prijatan, simpatičan, čedan i skroman: takav je bio i svojim učenicima i svakomu, koji mu se približio; svakoga je umio potaknuti na rad, svakoga svojim plemenitim zanosom i rodoljubljem ogrijati.

—
A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. VII, 1911.

Godine 1899. u Zagrebu iz tiska izlazi prvo, a dvije godine poslije i drugo izdanje Maretićeve *Gramatike hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*. U idućih osam izdanja školske inačice *Gramatike i stilistike*, od kojih su tri objavljena u promatranome razdoblju (³1906, ⁴1913, ⁵1918), naslov se gramatike mijenja te glasi *Hrvatska ili srpska gramatika za srednje škole*. Maretićeve su školske gramatike drugačije strukturirane, u njima autor ne opisuje nego propisuje, manje je napomena i primjera, izostaju primjeri pisani ćirilicom.

Ne računajući ponovljena izdanja gramatika čiji prvotisci izlaze potkraj 19. stoljeća, *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole* (Zagreb, ¹1905) Josipa Florschützta prva je gramatika hrvatskoga jezika objavljena u 20. stoljeću. Gramatika je doživjela više izdanja otisnutih pod trima različitim naslovima: *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole* (¹1905), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole* (⁵1940) i *Hrvatska slovnica* (⁶1941, ⁷1943). Školska namjena diktira način prezentacije građe — gramatika je pisana jednostavno, pregledno, jasno i jezgrovito, s odabirom odgovarajućih primjera (iz hrvatskih književnih izvora). Iako je gramatika bila izvršno prihvaćena i

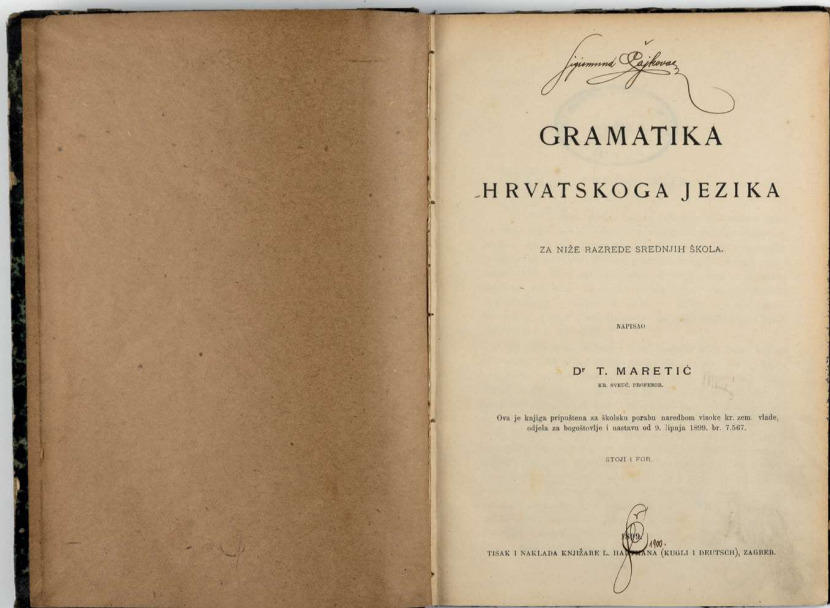
hvaljena, nisu izostala ni mišljenja da je nepotrebna jer se u bitnim značajkama ne razlikuje od Maretićeve gramatike (pisana je fonološkim pravopisom i pripadajućom mu grafijom, propisuje sinkretizirane množinske nastavke za dativ, lokativ i instrumental, rabi maretićevsko nazivlje). Pozornomu proučavatelju Florschützove gramatike neće promaknuti nevelike pravopisne, grafijske, fonološke i morfološke razlike u odnosu na Maretićevu gramatiku. Te su razlike odslikom posebnosti hrvatskoga jezika (Ham 2006).

PRAVOPISI

Hrvatski pravopisni počeci sežu na sam kraj 18. stoljeća kada su (1779) na poticaj prosvjetnih vlasti Habsburške Monarhije u Budimu objavljena dva konceptijski i sadržajno podudarna (hrvatsko-njemačka), ali jezikom i pravopisom hrvatskoga dijela različita pravopisa: *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol / Anleitung zur kroatischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien* i *Upućenje k slavonskomu pravopisanju za potrebu narodnijeh učionica u Kraljestvu Slavonije / Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien*. Kajkavskim i slavonskim pravopisom (po svojoj koncepciji fonološko-morfonološkim) “nije moglo biti uspostavljeno pravopisno jedinstvo hrvatske pisane riječi” (Badurina 2012b). Hrvati će tek sredinom 19. stoljeća dobiti prvi općehrvatski, na ilirskim načelima utemeljen (tj. morfonološki) *Pravopis jezika ilirskoga* (Zagreb, 1850) Josipa Partaša.

Od 1874. do 1918. tiskana su dva pravopisa. Marćel (Marcel) Kušar u obliku posebne knjižice objavljuje pravopisnu studiju *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (Dubrovnik, 1889). Nudi načela na temelju kojih bi se moglo kodificirati i “fonetički” (fonološki) i “etimologijski” (morfonološki) pravopisni tip, opredjeljujući se za “fonetički” (što se da nazrijeti i iz načina pisanja *hrvacki* u naslovu studije).

Na Kušarovu pravopisnu “raspravu o supostojećim hrvatskim praksama” (Badurina 2002) uvelike se oslanjao Ivan Broz, autor *Hrvatskoga pravopisa* (Zagreb, ¹1892, ²1893), prvoga hrvatskoga pravopisa u današnjemu smislu riječi. Broz svoj priručnik koncipira dvodijelno. Pravopisna pravila odnose se na pisanje glasova, riječi i rečenica, a sročena su jasno i koncizno te popraćena odgovarajućim primjerima. Brozov pravopis prvi je hrvatski pravopis koji sadržava i pravopisni rječnik. Usto to je prvi hrvatski službeni pravopis. Zasnovan pretežito na fonološkome načelu, Brozov se pravopis konceptijski bitno udaljio od pravopisne prakse morfonološkoga pisanja, koju su zastupali ilirci i potom pripadnici zagrebačke filološke škole. Njime su u škole i javnu uporabu uvedene i grafijske promjene: *ije/je*

☞ T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*, Zagreb, 1899.

GRAMATIČKA OBUKA HRVATSKOGA JEZIKA U SREDNJIH ŠKOLAMA

Prema nastavnom planu za hrvatski jezik svakako bi čovjek očekivao, da će učenik svršivši četiri razreda ne samo korektno govoriti, nego i korektno pisati, a kad tamo — pogledajte im zadaće! Proučio je imenske i glagolske oblike, proučio je sintaksu, nauku o rečenici, pa piše, kao da o svemu tome nema ni pojma! Može biti te će se ko ovome, što sam kazao, — nasmijati i ironički reći: O, ti si krasan nastavnik, kad tako govoriš. Ja se ne žacam na to odgovoriti: Kad ne bi bilo ovakvih školskih gramatika, uspjeh bi bio bolji.

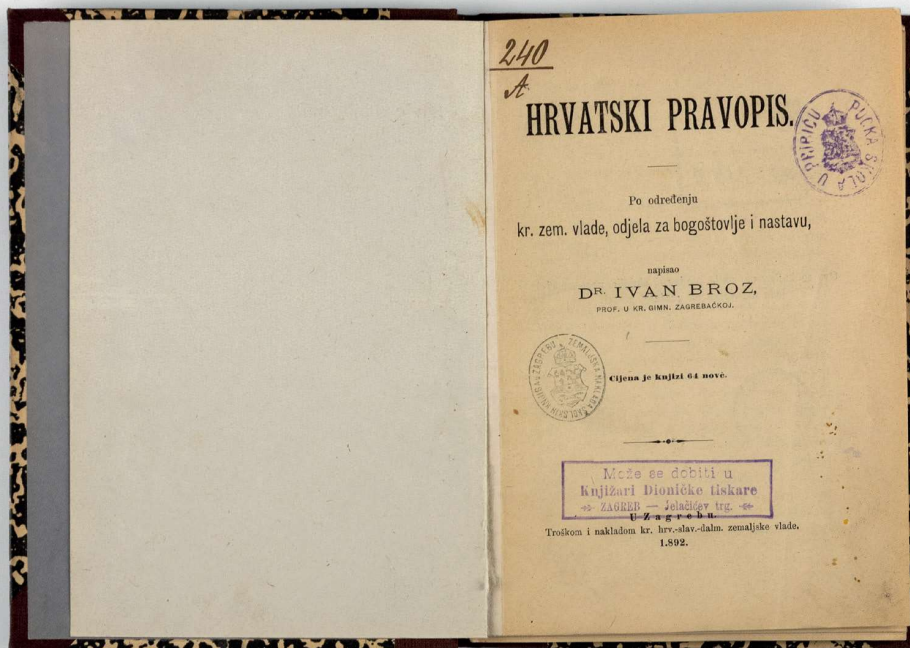
—

V. Rožić, *Nastavni vjesnik*, 1902.

(umjesto *ie/je*), *d* (umjesto *dj, gj*), *ć* (umjesto *tj*) i *dž*. Iako hrvatski vukovac, Broz ne piše “čisti” vukovski fonološki pravopis (predstavljan krilaticom “piši kao što govoriš”), već specifičan tip hrvatskoga umjereno fonološkoga pravopisa. Njime je “zacrtan uglavnom onakav omjer fonološkoga i morfonološkoga kakav je zastupljen i u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi” (Badurina 2015). Brozova pravopisna načela nastavljat će živjeti do početka 1960-ih godina u brojnim izdanjima, najprije kao Brozov, zatim u brojnim preradama kao Broz-Boranićev i Boranićev pravopis.

NASTAVA

Pri pisanju gramatike mora se “razlikovati svrha, koju tko pred očima ima; pak u tom ima dva glavna pravca: učenički i praktički. Strogomu je učenjaku glavna svrha da protumači sve oblike živućega jezika načinom najtemeljitijim. Drugačije mora postupati čovjek, koji piše slovicu za praktičku uporabu” (Veber 1878). “Za praktičku uporabu”, tj. za poučavanje hrvatskoga jezika, od 1874. do 1918. napisano je i objavljeno više gramatičkih priručnika. Većina njih već naslovom upućuje na svoju školsku namjenu. U početku navedenoga razdoblja nastavljaju se tiskom objavljivati nova izdanja pučkim školama namijenjenih gramatika Adolfa Vebera Tkalcčevića te tri izdanja njegove gramatike namijenjene srednjoškolskoj nastavi. Veber svoje gramatike temelji na zasadama zagrebačke filološke škole. Usporedno s njima u školskoj su uporabi i prva izdanja školskih gramatika Mirka Divkovića. Djelujući u prijelomnom razdoblju u pogledu norme, u početnim izdanjima svojih gramatika Divković piše metajezikom i normira jezik koji propisuje zagrebačka filološka škola, ali će ubrzo

📖 I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1892.

nakon potpune prevlasti književnojezične i pravopisne koncepcije hrvatskih vukovaca prihvatiti vukovsku normu te svoje gramatike uskladiti s njome. Poslije Veberove smrti umjesto njegovih u školskoj su uporabi brojna izdanja vukovskih gramatika Mirka Divkovića.

Na samome kraju 19. stoljeća tiskana je Maretićeva školska gramatika, koja će doživjeti još devet izdanja u prvim trima desetljećima 20. stoljeća. Maretiću će se svojim školskogramatičkim nizom koji započinje 1905. pridružiti Josip Florschütz, čije su gramatike, kao i Maretićeve, vukovski koncipirane, ali s većim osjećajem za hrvatske posebnosti.

Potaknuto stanjem “pravopisnoga nereda u školama” i potrebom za propisivanjem jedinstvenoga školskog pravopisa, pravopisno povjerenstvo 1877. donosi mišljenje o upotrebi “umjerenog etimološkog” pravopisa, ali ne propisuje izradu pravopisnoga priručnika (takvoj se odluci usprotivio vukovac Armin Pavić, zagovornik fonološkoga pisanja) (Vince 2002). Dvanaest godina poslije (1889) novo povjerenstvo zaključuje “da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja” (Broz 1892). Za pisanje pravopisa zadužen je Ivan Broz. Dva izdanja za njegova života objavljena *Hrvatskoga pravopisa*, a potom četiri izdanja što ih je priredio i pod naslovom *Dra Ivana Broza Hrvatski pravopis* objavio Dragutin Boranić, ući će u školsku uporabu.